

lékokkal) = Keresztény Magvető, 9/1876. 39—43 — Jakab Elek: *Böloni Farkas Sándor és kora.* = Keresztény Magvető. 5/1870. 271.

¹¹ RAKvi Kvt — MsU — 938/A. 9.

¹² Kőváry: i.m. 20—22.

¹³ RAKvi Kvt — MsU — 938/A.I.

¹⁴ Kozma: i.m., 43.

¹⁵ RAKvi Kvt. MsU. — 938/A.3.

¹⁶ Uo. 1, 63—64., 125.

¹⁷ V.ö. RAKvt Kvt — MsU — 1177; 1692/II; 2464. Ez utóbbi adatokért szíves köszönet Lakó Elemérnek.

¹⁸ RAKvi Kvt — MsU — 1692/II. — Gál Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900).* II. Kolozsvár 1935. 191—192.

¹⁹ A Gedő-könyvtár bemutatását a RAKvi Kvt MsU — 1692/II alapján kíséreljük meg. Egyes példányait összevetettük az RAKvi Kvt-ban őrzött könyvekkel. A Gedő-könyvtár kéziratairól legutóbb Lakó Elemér írt: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium Könyvtárának kéziratai a kolozsvári akadémiai könyvtárban* = *Művelődéstörténeti tanulmányok.* Bukarest, 1980. 201—231.

²⁰ Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség.* Bukarest 1976. 296.

²¹ Buzogány Á. i.m., 90.

Dr. GAAL GYÖRGY

ORBÁN BALÁZS HALÁLA ÉS TEMETÉSE

A híres emberek műveikben, tetteikben élnek tovább, életrajzuk csak annyiban jelentős, ha hozzásegít az alkotások jobb megértéséhez. A 19—20. századi írók, művészek életrajzában aránylag kevés a talány, hiszen a születéstől a halálig mindent bizonyítványokkal, anyakönyvekkel, diplomákkal, évkönyvekkel vagy éppen újságcikkekkel lehet igazolni. Kevés olyan kalandos életű, sok országot megjárt, a történelmi változásoktól befolyásolt sorsú nagy egyéniséget tartunk számon, akinek az életrajza is kalandregénnyel ér fel, önálló alkotásnak tekinthető. Orbán Balázs ez utóbbiak közé tartozik, nem csoda, hogy regényhőssé vált. Számunkra életrajzát még egy külön momentum is érdekessé teszi: Bartók Bélával ők azok a híres unitáriusok, akik nem szülők akaratából, hanem felnőttként, tudatos elhatározásból lettek egyisten-hívókké. Orbán Balázs áttérése 1865-ben történt, közvetlen kiváltó oka Fogarasi Mihály erdélyi katolikus püspök Bécsét kiszolgáló gesztusa volt, de az eredők között unitárius ősökre, személyes meggyőződésre, a szabadelvűség tiszteletére bukkanunk, mint azt Márkos Jenő is kimutatta 1979-ben.¹

Orbán Balázs az életéből hátralevő negyedszázadban nem egy alkalommal ráirányította a figyelmet egyházára, sőt Ferencz József, az áttérőt bevevő lelkész későbbi visszaemlékezése szerint „vallásos missziót gyakorolt vallása körül. Többen általa ismerkedtek meg az unitárius vallással s léptek át az egyházba”². Az utolsó misszió temetése volt. Beszá-

molt róla minden újság, Budapesttől Udvarhelyig követték figyelemmel stációit, idézték az unitárius temetési beszédeket. Aztán úgy megfeledeztek e pár napról, hogy máig is tévesen tartják nyilván halála dátumát.

Az alábbiakban néhány, száz évvel ezelőtti budapesti napilap (Egyetértés, Budapesti Hírlap, Fővárosi Lapok) és kolozsvári újság (Ellenzék, Kolozsvár, Erdélyi Híradó), valamint későbbi megemlékezés alapján foglaljuk össze mindazt, ami Orbán Balázs haláláról és temetéséről feljegyzésre érdemes, amit a — többnyire ismeretlen — nekrológrók egyéniségéről papírra vetettek.

Halálhírét a fővárosi lapok április 19-én, szombaton közlik, részletesebb méltatásokra többnyire a 20-i számban kerül sor. Mindegyik beszámolóból kiderül, hogy tíz perccel éjfél előtt hunyt el Orbán Balázs, úgyhogy a gyászjelentésben között eddig köztudatban élő 19-i dátumot április 18-ra kell kijavítani. Mind a Magyar Irodalmi Lexikon (1965), mind a Magyar Életrajzi Lexikon (1969), sőt Csatári Dániel kísérőtanulmánya a *Székelyföld Leírása...* hasonmás kiadásához (1982) is tévesen tudja a halálozás napját. Az első két helyen a születési év is hibás: 1829 helyett 1830³.

A halált megelőző eseménysort általában keddig vezetik vissza: aznap, mint a függetlenségi és 48-as párt képviselője javaslatot terjesztett elő a Naszód-vidéki erdők ügyében. Rosszul nézett ki, olyan gyenge volt, hogy alig bírta felállni. Egyik képviselőtársának oda is szólt: „Erzem, ez volt hattyúdalom. Többet nem beszélek...⁴ Képviselőtársai biztatták, feküdjék ágyba, hívasson orvost. Károlyi Gábor felajánlotta, hogy nála gondos ápolásban részesülhetne. Orbán délután utolsó erejét összeszedve felment a függetlenségi körbe: adomázott, dohányzott, s minduntalan emlegette, hogy el szeretné készíttetni végrendeletét, mert rövidesen meg fog halni. Szerdán már nem tudta lakását elhagyni. Délután Károlyi Gábor, Hentaller Lajos és Kun Miklós képviselőtársai egy ügyvéd kíséretében itt keresték fel.

A Kálvin tér 7 szám alatti református házbeli II. emeleti lakását így írja le Hentaller Lajos: „Valóságos deákos szállás. Egy matrác nélküli ágy, melyen párna helyett utazótáskájára hajtotta fejét, takaró helyett pedig mentéjét használta; egy rozoga pamlag, szekrény, egy álló fogas, kicsinyke íróasztal a szoba közepén, parányi mosdóasztal és két közönséges faszék — ezek képezték Orbán Balázs bútorzatát. Csizmák, irományok s vizes korsó költői rendetlenségben szanaszét heverték a szoba padlóján⁵. Más leírásból megtudjuk, hogy ágya felett képviselőtársai miniatűr képe és egy kard függött, ez valamikor Kiss Ernő honvédtábornok tulajdona volt.

A képviselőtársak megdöbbenve látják, hogy az erős, szívós ember 24 óra alatt 20 évet öregedett. Napok óta képtelen volt enni. A kihívott orvos, dr. Poór Imre pezsgőt rendelt neki, de ő csak szódavizet hajlandó hozatni. Elkészült végrendeletét „fatalista rezignációval“ írja alá. „Elpusztulok, érzem, hogy meghalok“ — mondja barátainak. De nem tűri, hogy valakit mellé rendeljenek, aki gondját viseli. Csütörtökön, mikor a Naszód-vidéki erdők ügyének a záróvitája folyik a parlamentben, s ő nem jelenik meg, mindenki sejti, hogy nem sok van hátra életéből. Valamennyi újság szerint Orbán gyomorrákban szenvedett.

Pénteken már fekete atillájába öltözve erőtlenül feküdt ágyán. Este Irányi Dániel, a függetlenségi párt elnöke a kör egyik szolgáját küldte Orbán lakására érdeklődni. Az annyira aggasztónak találta a beteg álla-

potát, hogy ott maradt. Este 11-kor Károlyi Gábor kereste fel, s mellette ült rövid agóniát követő haláláig, ő fogta le szeméit.

Az újságok többnyire elmesélik Orbán Balázs kalandos életrajzát, s különösen szívesen időznek el az utolsó, képviselői évtizedek eseményeinél. Orbán 1871-ben ellenzéki programmal Marosvásárhely küldötteként lett a tisztelt ház tagja. 1872-től Udvarhelyszék alsó kerületét (Székelykeresztúr) képviselte, míg 1881-ben vereséget nem szenvedett a kormánypárti Szentkeresztí báróval szemben. Ez a szülőföldjén elszenvedett vereség nem gyógyuló sebként élt emlékezetében. 1881-től haláláig Berettyóújfalu képviselője volt. Több ízben parlamenti jegyzőnek is megválasztották.

„A parlamentben sokat beszélt, jóformán minden javaslatához hozzászólt, szeretett nagyokat mondani, kifejezéseit nem igen válogatta meg, s gyakran el is szólta magát. Amikor a pártnak szüksége volt rá, mindig kész volt beszélni, egy ülésen háromszor-négyszer is.“ Beszédeit többnyire leírta, „a haragosan kiemelendő részeket vörös, a gúnyos részeket kék ceruzával húzván alá“.⁶ Különösen korteshadjáratokon tett nagy szolgálatot pártjának: „rendesen diszmagyarban, hatalmas fekete bajuszát kifelve dörgött utcán, teremben, színben, ahogy jött, a kormány és a mamelukok ellen... Barnás ónszínű arcával, sas orrával, kétfelé nyúló kacskaringós fekete bajuszával a szikár alak imponált a népnek, s tény, hogy míg maga kiszorult szülőföldjéről, a Székelyföldről, a Királyhágón innen nem egy kerületben volt főtényezője a függetlenségi párt győzelmének“⁷.

Puritanizmusára nemcsak lakása, hanem öltözködése is jellemző volt. 1860 körül az abszolutizmus elleni tiltakozásként jött divatba a magyaros öltözködés. A kiegyezés után azonban rövid idő alatt áttértek a nyugati divatra. Nem így Orbán Balázs. Ő élete végéig zsinóros nadrágot, mellényt, atillát s alföldi szabású szűrt viselt. Azt is tudni vélik, hogy összesen két rend ruhája volt, egy szürke, székely posztóból készült és egy fekete. Ez utóbbit ünnepekkor vagy szónoklaskor viselte. Öltözetét hosszúszerű magyar csizma s hegyes fekete kucsma egészítette ki. Az előbbit sarkantyú, az utóbbit sastoll díszítette illő alkalmakkor.

Képviselői fizetésének alig felét költötte el, a többi félretette. Nem járt étterembe kosztolni, többnyire szalonnán és kenyeren élt. Bizonyos napokon maga főzött székelyes ételeket kis szobájában, s ilyenkor Pesten tanuló szegény székely diákokat vendéglelt meg.⁸ Bort nem ivott. Ugyanakkor kortesutakon se eleje, se vége nem volt a közebédeknek, meghívásoknak, kész csoda, hogy gyomra közel két évtizeden át elviselte ezt a rendetlen életmódot. Gyakran tették fel neki a kérdést, miért nem nősül meg. Erre szokásos válasza volt: „En a népet hordom szívemben, s attól nőnek képe nem fér oda“.⁹

A halálhír közlésekor rögtön elkezdődött a találgatás, mit is tartalmazhat a Sándor József EMKE-főtítkárnak elküldött végrendelet, mekkora vagyont hagyhatott maga után egy ilyen rendkívül takarékos ember. Úgy vélik, hogy szinte egész vagyonát, Szejkét is az EMKE-re hagyja. Mi marad a három testvérnek?

Április 19-én az országgyűlés munkálatait Péchy Tamás elnök Orbán Balázs halálának bejelentésével kezdi. A tisztelt ház elismerését és részvételét jegyzőkönyvileg örökíti meg, s testületileg képviselteti magát a másnapi temetésen. A Magyar Tudományos Akadémia, amelynek 1887-től

levelező tagja Orbán, szintén kitűzeti a fekete zászlót, s elküldi képviselőit, koszorúját a temetésre.

A függetlenségi párt Irányi Dániel vezetésével délután tart ülést, s intézkedik a temetéssel kapcsolatban. A lakásbeli ingóságok, különösen a kéziratok számbavételével Polonyi Géza képviselőt bízzák meg.

Közben a távollevő család is kibocsátja gyászjelentését: Alulírottak megszorodott szívvel jelentjük, hogy lengyelfalvi ORBÁN BALÁZS, a berettyóújfalusi kerület országgy. képviselője e hó 19-én 60 éves korában meghalt. A boldogultnak hűlt tetemei e hó 20-án de. 10 órakor fognak lakásán, Kálvin tér 7. sz. a. az unitárius anyaszentegyház szertartásai szerint megáldatni és Székelyudvarhelyre szállíttatni, s az ottani családi sírboltba örök nyugalomra tételni. Béke poraira! Báró Orbán Bódog, báró Orbán Ottó, Ugron Lajosné Orbán Celesztza.¹⁰

A temetés az elhunyt óhaja szerint a lehető legegyszerűbb volt. A fekete posztóval bevont garzonszoba alacsony ravataláról fél tizenegykor vitték le a koporsót a ház udvarára. Itt szépszámú, előkelő gyülekezet állta körül a ravatalt. Az újságok felsorolta több mint harminc személyiség közül megemlítjük Péchy Tamás képviselőházi elnököt, Apponyi Albert, Hentaller Lajos, Irányi Dániel, Károlyi Gábor, Mocsáry Lajos, Polonyi Géza, Ugron Gábor, Vadnai Károly képviselőket, Leövey osztálytanácsost, Abrányi Emil, Helfy Ignác, Jakab Elek, Szádeczky Lajos, Thaly Kálmán írókat-történészeket. A koszorúk elhelyezése után Derzsi Károly unitárius lelkész mondott könyörgést és beszédet, melyből a sajtó e szavakat ragadta ki:

„Gondolkozni, szeretni és munkálkodni — e háromban nyilatkozik az emberi élet működése; ezeknek aránya jelzi az élet értékét, s lehető összhangja adja meg annak szépségét, nagyságát. Az elhunytban mindhárom tényező kiváló mértékben nyilatkozott. Egyik a másikkal mintegy versenyre kelt, s alig tudnók megmondani, melyikben volt erősebb és nagyobb: a gondolatok világában-e, vagy az érzelmek országában, vagy a munkásság mezején?

Az ész és szív, a gondolat és szeretet e szép gazdagságát ő szüntelen gyűjtögette és osztogatta. Önmagát elfeledve, ritka kitartással, törhetetlen erellyel munkálkodott, küzdött, fáradott s szenvedett mindig magasabb célokért, eszményei valósításáért, egyetemes nemzeti és emberi jólétért. E küzdelemben fejlett ki páratlan jelleme, ebben merülnek fel szemünk előtt ama határozott vonások: az egyeneslelkűség, a nyíltság, a szívjóság.

E jellem emléke élni és hatni fog, és hatása — talán észrevétlenül is — mint titkos erő működni fog, nem szűnik meg soha.“

Bartha Miklós képviselő a függetlenségi párt nevében e hatásos beszéddel búcsúzott:

„Gyászoló gyülekezet!

Búcsúzni jöttünk, de nem élvalni. Egy kipróbált hűségű bajtársunk hagyott minket itt ideiglenesen. Egyedül, majdnem elhagyottan, puritán egyszerűségben szenvedte át az utolsó három napot. Milliókat szeretett, milliókért élt, de a balsors úgy hozta, hogy szívének bő szerelmét végső perceiben egyetlen ölelő kar nem viszonzhatná. Mintha a balsors e végső ítélete is azt akarta volna igazolni, ami élete legfőbb principiuma volt, hogy mindig és mindent másokért, soha és semmit önmagáért.

Kiszenvedett drága barátunk! Koporsódat a Székelyföld drága rögeivel hantolandják el. Amint keresztül utazol szülőtte földed falvain,

emlékezetül mindenütt várni fog egy gyászkoszorú s kíséрни fog a bánatos könnyhullatás. Mert nincsen ott senki, aki ne tudná, hogy a Székelyföld legjobb fiát veszítette el. Műveid fennmaradnak. Mert ha van a székelyeknek barátja, úgy te szerezted azt; ha lesz jövője, gazdag és áldásos, úgy annak alapköveit te raktad le. E műveidért a Magyar Tudományos Akadémia keblére, a nemzet szívébe fogadott. Mindig csak jót tettél, mindig nemes voltál, eszményekért hevültél; jellemed salaktalan, szíved makula nélkül való volt. Még sem tudom, hálánk-e nagyobb azért, hogy éltél, avagy bánatunk azért, hogy meghaltál.

Az éltető, a világító, a melengető napnak voltál te egy sugára a materiális küzdelmek és világnézetek sűrű homályában. És mi csüggetően állunk ravatalodnál, bánatosan kérdezve: lesz-e több Orbán Balázs a hazának, a nemzetnek, a Székelyföldnek? Beutaztál messze földrészeket és azt a tapasztalatot hoztad, hogy legnagyobb kincs a hazaszeretet; régmúlt idők porladozó romjait kutattad föl, ezer számra olvastad a könyveket, az okleveleket, és mindezekből azt tapasztaltad, hogy legfőbb teendő a kötelesség hű teljesítése. Családot nem alapítottál, mert nem akartad, hogy valaki még hazádnál közelebb is férjen szívedhez. Akinek éltél 60 éves korodig, annak haltál meg, mert vagyonedat az Erdélyi Közművelődési Egylet útján a nemzetnek hagytad. Mert te haláloed után is a nemzet felvirágoztatásán dolgozol. Úgy cselekszel, miként Kaulbach el-esett hun vitézei, kik a felhők felett, a magasságos égben is folytatják harcukat hazájukért.

Nem mondjuk: Isten veled! — mert köztünk a te haláloed nem az elválás ténye, hanem az emlékezet megszentelt kapcsolata. Együtt maradtunk édes jó Balázs mi ezután is. Példaadásod, szellemed mindig ott lesz abban a gyülekezetben, ahol jót akarnak tenni önzetlenül, kötelességet akarnak teljesíteni jutalom nélkül, és a hazának igaz szeretetét akarják művelni komolyan, férfiasan odaadó buzgósággal... A viszontlátásra, szeretett, drága jó barátunk!¹¹

Tizenegykor az üvegablakos érckoporsót négyfogatú gyászkocsira rakják, s a menet a központi személypályaudvarra indul. Onnan a két órai gyorsvonat viszi a koporsót. Kíséretében egy Ugron Gábor vezette képviselőházi küldöttség. Először Berettyóújfaluban várta koszorúval tisztelő bizottság az egykori képviselőt.

Kolozsvárt is a napilapok már április 19-én közölték a halálhírt, az EMKE külön távirati értesítést kapott, s még a délelőtt folyamán Béli Ákos főispán, EMKE-alelnök vezetésével választmányi gyűlést tartottak. Ezen Sándor József főtitkáron kívül részt vett Bíró Béla apát-plébános, Felméri Lajos egyetemi tanár és Merza Lajos főpénztáros. Táviratban kérték fel a Budapesten tartózkodó Bartha Miklós alelnököt és Ugron Gábor választmányi tagot, hogy képviseljék az egyesületet a temetésen. Mikor pedig ismertté vált a ravatal-vagon útvonala, elhatározták, hogy az EMKE a kolozsvári vasútállomáson is tisztelegni fog nagy alapítványtevője előtt. A függetlenségi párt kolozsvári tagozata szintén kivonult az állomásra. 20-án, vasárnap este tízkor a két küldöttség és számos városi előkelőség az EMKE gyászfátyolos lobogója alatt várta a fél tizenegykor begördülő gyorsvonatot. A kísérek közül kiszállt Ugron Gábor és Orbán Ottó, az elhunyt testvére. A kinyitott ravatal-kocsi előtt Szabó Sámuel tanár az EMKE, Benel Ferenc ügyvéd a függetlenségi párt nevében mondott — eléggé fellengzős — beszédet.¹² Az utóbbi koszorút is helyezett a koporsóra. Majd a Polgári Dalegylet elénekelte a Szózatot,

gyászinduló hangjai mellett zárták le a vagon. A vonatra szállt Sándor József, aki az egyesület cser-havasi gyopár koszorúját is magával vitte, hogy majd az udvarhelyi ravatalra tehesse. Vele tartott még Otrobán Nándor ezredorvos, a halott egykori osztálytársa, jó barátja. Az újságok utalnak rá, hogy Orbán Balázs legutóbb 1889. szeptember 2-án járt Kolozsváron, amikor részt vett a Mátyás király szülőházára helyezett emléktábla leleplezésén.

A gyászvagon következő megállója Székelykocsárdnál volt. Itt Velics Ödön polgármester vezetésével öttagú tordai küldöttség csatlakozott a kísérethez, magukkal hozva a város történetírójának és díszpolgárának ravatalára szánt koszorút. Héjasfalvánál kapcsolták át a kocsit az udvarhelyi vonathoz, s innentől minden faluban gyászünnepélyvel fogadták a székelység nagy halottját. Zúgtak a harangok, az állomáson megjelentek az előjárók, rövid szónoklatot mondtak, koszorút helyeztek a koporsóra.

Újszékely és Alsóboldogfalva „unitárius székelyei“ koszorúval tisztelegtek. Székelykeresztúron szinte az egész város kivonult az állomásra. Az élen fehérbe öltözött gyászszalagos lányok álltak, mögöttük az unitárius gimnázium növendékei. László Ignác tanár a tanoda jötevőjétől, főgondnokától búcsúzott, dr. Grósz Frigyes ügyvéd az iparosegyletek, ifj. Patajfalvi Mózes a földművesek részvétét tolmácsolta. Mindhárman koszorút tettek a ravatalra.

Nagygalambfalván a helyi intelligencia helyezte el gyászkoszorúját rövid beszéd kíséretében. „Bögözön az asszonyok fátyollal bevont botokra akasztották fel ünnepi kendőiket, s eként gyászlobogó tengert rögtönöztek.“ Kivonultak a helyi iskola tanulói is, Pálfalvi Mózes énekező vezér mondott hazafias beszédet a koszorú elhelyezésekor.

Székelyudvarhely volt a ravatal-vagon végállomása. Az egész város gyászpompába öltözött, s minden testülete kivonult a temetésre. Az indóháznál a megyei és városi hatóságok dr. Török Albert alispán vezetésével sorakoztak fel, ott voltak a törvényszék, az állami hivatalok, ipar-területek képviselői, a helyi értelmiség. A Református Kollégium teljes diáksága és tanári kara is megjelent. A tűzoltóság díszöltözékben vonult ki. A városi, a polgári és a tűzoltózenekar, a kollégiumi énekkar valamint egy cigányzenekar az alkalomhoz illő számokat adott elő. A koporsót gyászkocsira helyezték át, s utána a búcsúbeszédnek következtek. Az első szónok, Sándor József, az EMKE hálájának és gyászának adott kifejezést, felsorolta Orbán eddigi négyszeres alapítványtevéseit, melyeket most a végrendelet koronáz meg. Befejezésül a cser-gyopár koszorút a ravatalra helyezte. Demeter Dénes helyettes polgármester a város, Miszkolczy Károly ügyvéd pedig a függetlenségi párt helyi tagozata nevében búcsúzott és koszorúzott.

Gyászzene hangjainál felsorakozott a menet: a református kollégiumi diákság — gyászkocsi — a halott fivérei: Ottó és Bódog; sógora: Ugron Lajos; legközelebbi barátja: dr. Otrobán Nándor — kocsik hosszú sora. Délelőtt tíztől Szombatfalván át déli 12-ig tartott az utolsó út. Végig a zenekarok gyászindulókat játszottak, a lakosság pedig sorfalat állt. Szejkén, Orbán Balázs birtokán, az általa kiépíteni kezdett fürdő főépülete előtt helyezték el a ravatalt. Török Sámuel székelyszentmihályi unitárius esperes mondott imát, majd Lőrinczi István kénosi pap gyászbeszédet. Végül Ugron Gábor vett búcsút a hű baráttól, igaz bajtárstól.¹³ A Polgári Dalegylet gyásznéke mellett a koporsót abba a nem

teljesen befejezett kriptába helyezték, amelyet Orbán Balázs 1883. december 12-én elhunyt édesanyja számára építtetett. A temetés után Celeszta bárónő testvéreivel szejkei otthonukban fogadta a tordai küldöttséget és a további részvétnyilvánítókat.

A temetés után még egyetlen mozzanat maradt, amire a sajtó odafigyelt: a végrendelet felbontása, közzététele. Erre a temetést követő napon, április 22-én került sor az EMKE központi irodájában. „Amint egész életem küzdelem volt a jóért, az igazságért, a haza üdveért, s amiként életemben soha sem kerestem önfeláldozó odaadásomért az öntudatnál más jutalmat: aként már csak a következetességért is oda kell törekednem, hogy halálomból is némi haszon háromoljék e szegény magyar hazára, amelynek egész életem tevékenységét szentelém“ — kezdődik a 16-án kelt végrendelet. Az elosztás módját így indokolja: „földi javaim egy részét, azt a részt, amely leginkább szerzeményem, a hazai közművelődés és faj-megmentés oltárára szentelem. Én családdal nem lévén megáldva, a magyar népet tekintem családomnak, s azt is kívánom főörökösömmé tenni; míg más részről a testvéri szeretet adóját sem kívánom megtagadni azon testvéremtől, ki arra reá van szorulva, s ki gyermekei által családunk tovább folytatására hivatva van“. Így lesz Orbán Bódogé Szejke fürdő és a szombatfalvi házas telek, azzal a kikötéssel, hogy a jövedelemből évente 200—200 forintot kell fizetnie az EMKE-nek és a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumnak, míg mindkét összeg 4000—4000 forintra nő. Az EMKE fordítsa a pénzt a székely kitelepítésre, a gimnázium szegény tanulók ösztöndíjára és tanári fizetésalapra. Celeszta bárónőre, nővérére kéziratait, ingóságait hagyja, továbbá lelkére köti a kriptá befejeztetését. A 3000 forintot érő tövisi telek a regálejövdelemmel és a hozzá tartozó erdővel lesz az EMKE-é. A sajtó kissé meglepetve szerez tudomást a végakaratról, nagyobbak hitték a vagyont, s többet vártak az EMKE részére. Orbán Bódog perrel támadja meg a járadék-fizetés iránti kötelezettségét, s vagy húsz évi perlekedés után a meghagyott összeg fele körül egyez ki a két haszonélvezővel.¹⁴

Az Erdélyi Híradó című kolozsvári lap volt a leghűségesebb a nagy székely emlékéhez. Nem csak a temetésről közölte a legrészletesebb beszámolókat, hanem még utána is vissza-visszatért Orbán egyéniségére, jelentőségére. Az április 22-i szám Ürmössy Lajos jegyezte vezércikke, *A temetés után* címmel leszögezi: „Orbán Balázs nélkül ma sem volna a Székelyföld ismeretes, ő ismerteté e népet s földjét halhatatlan művével meg, mintegy óvást emelve kicsinylése ellen. Föltárta egyszersmind e kis földrész gazdagságát, s segélyt kiálta annak felvirágoztatására“. A másnapi számban *A székely Diogénes* címmel néhány kedves anekdotát olvashatunk Orbán Balászról. Az április 26-i számban a Kolozsvárral együtt közlik az *Orbán Balázs emléke* című felhívást. E szerint másnap, vasárnap délután Benel Ferenc ügyvéd házába várja mindazokat, akik egy Orbán-émlékünnepély szervezőbizottságában részt akarnak venni. 28-án már arról olvashatunk, hogy Benel Ferenc, Incze József, és Boros György vállalta az ünnepség előkészítését, s erre egy Orbán Balázs-émléklapot állítanak össze. Az Erdélyi Híradó április 30-i száma közli is Boros felhívását: Orbán Balázs „emlékének hódolva, az iránta érzett tiszteletből az Unitárius Közlöny kiadóhivatala elhatározta, hogy a lap júniusi számával egyidejűleg egy emléklapot fog kiadni a boldogult rövid életrajzával és fénynyomatú külön álló arcképével és némely

barátai emléksoraival együtt“. „Abban az esetben, ha az emléklap költségein felül is lesz bevétel, egy a Székelyföldön felállítandó Orbán-emlékre meghozni az áldozatot hazafias kötelességünknek fogjuk ismerni.“

A kis füzet *Orbán Balázs emléke* címmel Boros György szerkesztésében, a Dávid Ferenc Egylet kiadásában még 1890 nyarán megjelent, s úgy látszik, sikeres volt, mert ugyanaz évben második kiadás is készült belőle. Mint az előszóból és az írásokból kiderül, Boros levélben kereste fel mindazokat, akik közelebbről ismerték Orbánt, s ezek írásából, leveleiből állt össze a kiadvány. Több mint 20 cikke ma már forrás-értékű. Itt egyedül az orvos és barát Otrobán Nándor sorait emeljük ki: Orbán Balázs betegségéről ír, s vitába száll azzal a hírrel, hogy gyomorrák okozta halálát, szerinte hülésből kapott akut gyomor- és béllobpusztította el. Arról nincs hírünk, hogy a tervezett kolozsvári emlékünnepléyre sor került-e.

Az Orbán-emlékmű felállítása Boros Györgyön kívül Pap Mózes székelykeresztúri gimnáziumigazgatót is foglalkoztatta, gyűjtött is e célból. Úgy látszik, Celeszta bárónő nem sokat törődött a szejkai kriptával, mert az rövidesen omladozni kezdett, úgyhogy Orbán Balázs, édesanyja és unokanővére csontjait új koporsóba téve 1921. június 19-én a kriptá elé a földbe helyezték.¹⁵ Csak 1932-ben sikerült ezt a sírhelyet egy Haáz F. Rezső tervezte kopjafával megjelölni.¹⁶

Orbán Balázs halálát a Magyar Tudományos Akadémia 1890. április 28-i ülésén jelentik be, nekrológját az Akadémiai Értesítő 1891. szeptember 15-i (9. sz.) füzetében közlik, szerzője nincs feltüntetve, de bizonyára Jakab Elek lehetett. A Magyar Történelmi Társulat a május 1-i választmányi ülésén Szilágyi Sándor titkári jelentéséből veszi tudomásul Orbán Balázs választmányi tag elhunytát. Erdemeit jegyzőkönyvileg örökítik meg, Thaly Kálmán alelnök kap megbízást Orbán hagyatékának átvizsgálására, emlékbeszéd tartására Jakab Eleket kéri fel. Jakab az október 2-i választmányi ülésen tartja meg felolvasását, melynek 50 lapnyi szövege a Századok 1891-es évfolyamának három füzetében lát nyomdafestéket. Az EMKE a május 12-i választmányi gyűlésen emlékezik nagy alapítványtevőjére, felolvassák végrendeletét s jegyzőkönyvben örökítik meg emlékét.

Zárjuk e krónikát az Egyetértés¹⁷ névtelen nekrológ-írójának méltató soraival: „Törhetetlen becsületesség, férfias nyíltság, odaadó önfeláldozó hazafiság, páratlan munkaszeretet, az idealizmusig menő politikai következetesség jellemezték Orbán Balázst. Demokratizmusa nem volt afféle csinált, affektált demokratizmus, hanem beleette magát vérébe, s áthatotta minden cselekedetét. Ez a demokratizmus bírta arra, hogy úgyszólván letegye bárói rangját, és még rossz néven vette, ha valaki báróságát említette. Egész életét komoly munkának szentelte, s a közügyek önfeláldozó szolgálja volt.“

JEGYZETEK

¹ Márkos Jenő: *Miért lett unitárius Orbán Balázs? Unitárius Élet, XXXIII. évf.* (1979) 6. sz.; említi még e kérdést: Dániel Gábor és Ferencz József (*Orbán Balázs emléke. Kolozsvár, 1890*), Jakab Elek (*Emlékbeszéd báró Orbán Balázs felett. Századok, 1891*), valamint Sándor József (*Báró Orbán Balázs élete és működése. Különlenyomat a Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéből, 1929*).

² Orbán Balázs emléke. 13—15 l.

³ A tévedés lehetséges okára utal Minier Albert: *Feljegyzések Orbán Balásról. A Hét, 1981. márc. 27.*

⁴ Orbán Balázs halála. Budapesti Hírlap, 1890. ápr. 20.

⁵ Orbán Balázs. Erdélyi Híradó, 1890. ápr. 21.

⁶ Orbán Balázs halála. Budapesti Hírlap, 1890. ápr. 20.

⁷ K: Orbán Balázs. Fővárosi Lapok, 1890. ápr. 20.

⁸ Vö. A székely Diogénes. Erdélyi Híradó, 1890. ápr. 23.

⁹ M: Gyászszerartáson. Fővárosi Lapok, 1890. ápr. 21.

¹⁰ Az Erdélyi Híradó 1890. ápr. 21-i számából átvett szöveg.

¹¹ Mi az Egyetértés 1890. ápr. 21-i számából másoltuk le mindkét beszédet. Megtalálhatók az Orbán Balázs emléke c. kis kötetben is.

¹² Az Erdélyi Híradó és az Orbán Balázs emléke közli mindkét beszédet, nem tartjuk érdemesnek idézni őket.

¹³ Az újságokon kívül Lőrinczi István is leírja a temetést: *A székelyek között (Orbán Balázs emléke 31—32. l.).*

¹⁴ Orbán Balázs végrendelete. Kolozsvár, 1890. ápr. 22.; *Ua.* Budapesti Hírlap, 1890. ápr. 23.; Sándor József: *Ua. (Orbán Balázs emléke 23—25. l.).* A végrendelet szövegét is közli az „Értesítő az Unitárius Vallásközönség iskoláiról“ 1889/1890-es füzeté. A végrendelet sorsára, eredményére utal Sándor József (*Báró Orbán Balázs élete és működése. I.h.*), Szentmártoni Kálmán (*Báró Orbán Balázs. Keresztény Magvető, XLVIII. évf. (1913) 4. sz.*) és Péterffy Gyula (*Zárószó. In: Orbán Balázs emlékezete. Bp. 1940; Orbán Balázs alapítványa. Keresztény Magvető, XC. évf. (1984) 4. sz.*).

¹⁵ Az újratemetésről Szentmártoni Kálmán ír a *Ki volt Orbán Balázs? (Székelykeresztúr, 1929)* című füzetben közölt centenáriumi megemlékezésében, ugyanott kép is megőrökíti a temetést.

¹⁶ Vö. Sándor József (*Báró Orbán Balázs élete és működése, 1929*) és Minier Albert idézett írásaival.

¹⁷ 1890. ápr. 19.

Dr. ERDŐ JÁNOS
(közlő)

ORBÁN BALÁZS VÉGRENDELETE ÉS ALAPÍTVÁNYA A SZÉKELYKERESZTÚRI UNITÁRIUS GIMNÁZIUM RÉSZÉRE

Orbán Balázs végrendelete halála előtt három nappal, 1890. április 16-án kelt Budapesten és hivatalosan április 21-én bontották fel. Végrehajtóként Orbán Balázs az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet bízta meg.

VÉGRENDELETEM!

Tekintve az emberi élet múlandóságát, a földi élettől való megválásnak bizonytalanságát főleg az oly egészségben megrongált egyénnél, mint a minő én vagyok, szükségesnek tartom halálom bekövetkezhetése